ר׳יהודה אומר, לעולם הוי אדם כונס
דברי תורה כללים, שאם כונסן פרטים
מיגעין אותו ואין יודע מה לעשות
(ספרי על "יערף כמטר לקחי")

הדרמה השנתית

אביעזרי פרנקל, רחובות

1. הקדמה

מדי שנה אנו חיים בשבועות אלה את המתח של הסיפור המרתק על יוסף ואחיו ואביהם יעקב. הדרמה אפופה בערפילי הוד והדר, בין השאר בגלל השילוב הייחודי בין ההשגחה העליונה ומעשה בני אדם.[1] הסיפור על יוסף מעורר שאלות אחדות, אותן נמנה בפסקה 2. מקצת תשובותיהם של המפרשים הקלאסיים מובא בפסקה 3. כל תשובה מתשובות אלה עונה על מספר מצומצם של שאלות.

בפסקה 4 נראה שאחת מהתשובות יכולה לענות על כל השאלות. מתן תשובה אחת לתמיהות הרבה מתיישב היטב עם המובאה הנ"ל מהספרי, לא רק מפני שיותר קל לזכור תשובה אחת מתשובות רבות מההיבט הכמותי, אלא בעיקר משום שהיא בבחינת 'ניכרים דברי אמת' מבחינה איכותית, ועל כן היא נחרתת יפה בזכרון.

2. התמיהות העיקריות

(א). יוסף היה במצרים כ-22 שנה עד ששוב התראה עם אביו.[2] מדוע לא ראה לנכון להתקשר עם אביו לתת לו אות חיים במשך תקופה ארוכה כזו?

(ב). לאחר שהאחים הגיעו למצרים, יוסף התנכר אליהם, אסר את שמעון והעליל עליהם גניבת גביע ביד בנימין. מה פשר 'התעללויות' אלה ואחרות?

(ג). יוסף אף הפלה בין האחים: "ותרב משאת בנימן ממשאת כלם חמש ידות" (בראשית מג לד). וגם לאחר שכבר התוודע לאחיו המשיך באפליות: "לכלם נתן לאיש חלפות שמלת, ולבנימן נתן שלש מאות כסף וחמש חלפת שמלת" (שם מה כב). מה פשר 'אפלייות' אלה?

---

[1] אופי מעין זה שזור גם בסיפור של מגילת אסתר.

[2] יוסף היה כנראה בן 17 כשנמכר, בן 30 כשעמד לפני פרעה. מקץ השנה השנייה לשנות הרעב הוא חזר והתראה עם אביו – 22 שנה. וכך כותב האברבנאל, לפי הוצאת ספרים בני ארבאל, ירושלים תשכ"ד: "...שיוסף, בהיות שעברו עליו שתים ועשרים שנה ולא ראה את אחיו..." (בראשית מב ז). בהוצאת ספרים תורה ודעת, ירושלים, של אברבנאל כתוב "ארבע ועשרים שנה" במקום 22 שנה. בשתי ההוצאות כתוב בהמשך: "...ראה להביאם בנסיון, לדעת אם בכ"ב שנה שלא ראה אותם שינו את תכונותיהם...".

3. תשובות המפרשים

קצרה היריעה מסקירה מקפת של תשובות המפרשים על תמיהות אלה, ולכן נסתפק בכמה מהדעות העיקריות. לגבי (א) כותב הרמב"ן שיוסף לא התוודע לאביו, כי רצה לקיים את חלומותיו: "בראותו הצלחתו הגדולה שם [במצרים], וכל שכן אחרי ששמע חלום פרעה, שנתברר לו כי יבואו כולם שמה ויתקיימו כל חלומותיו" (שם מב ט). גם לאחר תשובה זו נשאר קושי מסויים מדוע יוסף לא שלח הודעה לאביו במשך כ-13 שנה מאז מכירתו ועד ששמע את חלום פרעה. יש להניח שבבית פוטיפר היתה ליוסף מספיק עצמאות לכך: "ויעזב כל אשר לו ביד יוסף, ולא ידע אתו מאומה כי אם הלחם אשר הוא אוכל" (שם לט ו).

אברבנאל איננו מסכים עם פירושו של הרמב"ן,[3] ומפרש שיוסף לא הודיע לאביו כי חשש "אם יגלה עצמו אליהם וייטיב עמהם בשבתם בארץ כנען ולא יביאם לארץ מצרים, (גם) זה הדרך לא היה ישר לפי שיהיה נכון להלשין עליו כל איש רע ובליעל לאמור שהיה מארץ כנען והיו לו שם אב ואחים ושהיה שולח שם ממון המלך ושברו. והיה כי תקראנה מלחמה בין מצרים וכנען יהיה יוסף בסכנה עצומה, פן יאמרו שהוא מגלה את אוזן קרוביו שם ומסייעם כנגד המצריים...".[4] גם כאן נשארת השאלה מדוע יוסף לא שיגר לאביו הזקן אות חיים במשך 13 השנים לפני שעלה לגדולה. וכן 'מעשים לסתור'. הרי יוסף החזיר לאחיו פעמיים את כסף שברם, וכן "ולאביו שלח כזאת עשרה חמרים נשאים מטוב מצרים, ועשר אתנת נשאת בר ולחם ומזון לאביו לדרך" (שם מה כג).

שמעתי שהרב יעקב מדן שליט"א נתן תשובה יפה מאד על (א): יוסף ראה שסבא רבה שלו אברהם גרש את ישמעאל בנו מפניו, ושסבו יצחק גרש את עשו בנו. כאשר יעקב שלח אותו אל אחיו לשכם, סבר יוסף שגם אביו מגרשו.

המשותף לתשובות אלה, שאינן עונות על התמיהות (ב) ו-(ג); הן אינן מתייחסות להן.

בקשר ל-(ב), המפרשים, ובראשם האברבנאל, אומרים שההתעללויות היו בבחינת מדה כנגד מדה: ההשלכה לבור והמכירה לעבדות. יוסף עשה כן כדי שעונש זה יכפר עליהם, ולא כדי להתנקם בהם. וכן ביקש יוסף שהם יהפכו לבעלי תשובה גמורה[5]: עלילת הגביע יצרה לחץ על האחים לנטוש את בנימין לגורל של עבדות, בדומה לנסיבות מכירתו של יוסף. הוא נתן לאחיו הזדמנות להראות שאינם נוטשים אותו, אלא מוסרים את נפשם עליו.

המשותף לתשובות אלה, שאינן עונות על תמיהות (א) ו-(ג); הן אינן מתייחסות להן. ב'בינה במקרא' מסוכמים הפירושים הקלאסיים בטוב טעם בפרשת 'מקץ'.

אשר ל-(ג), רוב המפרשים אינם קושרים את האפלייות לאיזה שהוא דיון מאלה שהובאו לעיל.[6] בקשר לחליפות, הגמרא במגילה טז ע"א כבר שואלת: " 'לכלם נתן

---

[3] "והמפרשים חשבו שהיה עושה זה כדי שיתקיימו חלומותיו...ואינו נכון, כי לא הייתה הכוונה בחלומו שישתחוו לו בכריעה...אבל שיגבר עליהם מאד [שיעלה עליהם בגדולה]. והראיה: שהנה לא השתחווה לו אביו. ועוד: כי בהיות יוסף (הוא) השליט על הארץ היו משתחווים לו אף שיכירוהו", ולכן חלומותיו היו מתקיימים גם אם היה מתוודע אל אביו (שם מא נד, השאלה ה-ד').

[4] פירוש זה מתיישב היטב עם הגורל והפסיכולוגיה היהודיים שנגזרו עלינו בתוכחה במשנה תורה: "והיו חייך תלאים לך מנגד, ופחדת לילה ויומם ולא תמין בחייך. בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר, מפחד לבבך אשר תפחד וממראה עיניך אשר תראה" (דברים כח סו-סז).

[5] עיין הלכות תשובה לרמב"ם, פ"ב ה"א.

[6] אך ספורנו על "ותרב משאת בנימן": "לראות אם יקנאו בו".

לאיש חלפות שמלת, ולבנימן נתן שלש מאות כסף וחמש חלפת שמלת'; אפשר דבר שנצטער בו אותו צדיק יכשל בו? דאמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב: בשביל משקל שני סלעים מילת שהוסיף יעקב ליוסף משאר אחיו[7] -- נתגלגל הדבר, וירדו אבותינו למצרים. אמר רבי בנימין בר יפת: רמז רמז לו, שעתיד בן לצאת ממנו שיצא מלפני המלך בחמשה לבושי מלכות, שנאמר 'ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור...' (מגילת אסתר ח טו)".[8]

בילקוטים מהגר"א' (מודפס במשניות 'תפארת ישראל', סדר זרעים) שואל הגר"א 'הדרא קושיא לדוכתא', שהרי גם לאחר תירוץ זה, יוסף הטיל קנאה בין האחים. לכן אומר הגר"א, "דילמא חמש חליפות של בנימין היו גרועות משל האחים" ושוות בערכן הכספי לחליפה שקיבל כל אח ולכן אין מקום לקנאה. והסיבה לשינוי בכמות ובאיכות של החליפות היא הרמז שרמז לו על מרדכי. ה'תורה תמימה' על אתר נותן סמך לדברים אלה מהפסוק, שהרי אצל האחים כתוב "חלפות" מלא, ואילו אצל בנימין "חלפת" חסר. עיין גם מהרש"א במגילה שם, ד"ה "אפשר דבר שנצטער" להסבר נוסף מדוע מעשה החליפות היה עלול לעורר קנאה.

גם על מתן שלוש מאות כסף לבנימין מתאמצים המפרשים להסביר שאין בכך הטלת קנאה בין האחים. ה'חזקוני' מסביר שיוסף זיכה כל אח פוטנציאלית בשלוש מאות כסף, אלא שהאחים, פרט לבנימין, גם נקנסו בשלוש מאות כסף: דמי עבד עברי הם שלושים שקלים, "כסף שלשים שקלים יתן לאדניו" (שמות כא לב). הגמרא בגיטין מד ע"א אומרת, "א"ר יהושע בן לוי, המוכר עבדו לעובד כוכבים קונסים אותו עד עשרה בדמיו". לכן כל אח, פרט לבנימין, היה חייב קנס בסך שלוש מאות שקל.[9] ה'תורה שלמה' מאריך במתן מקורות קדומים לפירוש זה – ע"ש. ה'תורה תמימה' מסמיך פירוש זה על דברי רבינו בחיי, והוא מסכם: "והנה, אעפ"י כי דברי אגדה הם, בכל זאת הדברים...ראויים לאמרם". נראה שניתן לומר שגם דברי הגר"א הנ"ל הם דברי אגדה. חשבון אחר לכך שרק לבנימין 'הגיע' סכום של שלוש מאות כסף מובא בשו"ת מנחת יצחק חלק ג בסוף סימן קיב, ד"ה "ואגב, כדאי".

4. תשובה אחת

תשובה אחת על כל התמיהות היא – תשובה!

יוסף שאף לכך שלאחיו יכופרו החטאים שחטאו כנגדו, ושיחזרו בתשובה שלימה. מיד עם הגיעו למצרים תכנן יוסף תכנית ארוכת-טווח לנצל את חלומותיו לשם מטרה זו, כדי שאכן מיטתו של יעקב תהיה שלימה, וכל בניו יהיו צדיקים. משלוח מסר לאביו היה מסכל אפשרות של חזרה בתשובה שלימה, שמהותה יצירת תנאים דומים ככל האפשר לאלה שהיו בזמן החטא, אך בצורה מבוקרת, כדי למנוע כשלון נוסף. הוא ידע שאם יתוודע לאביו לפני השגת מטרה זו, הרי לטווח קצר הוא יפתור את בעיית אביו פתרון שטחי, אך המשפחה לעולם תהיה חצוייה וחשדות והאשמות ירדפוה, ואביו ירד אבל שאולה.

---

[7] כתונת הפסים.

[8] מובא גם, בשנויים, במדבר רבה פרשה יד ד"ה ח "ביום התשיעי", ובאוצר המדרשים (אייזנשטיין) עמוד נא ד"ה פרשה ח טו.

[9] בגיטין שם מובא קודם: "א"ר יהושע בן לוי, המוכר עבדו לעובד כוכבים קונסים אותו עד מאה בדמיו". גם לפי דעה זו, לפי שיטה של 'ענש קולקטיבי', כל אחד מעשרת האחים שהשתתפו במכירה חייב שלוש מאות שקל. כך מובא ביאושזון 'מאוצרנו הישן' בשם ה'חתם סופר'. אשתי מרת שאולה שתח' אשת חיל הראתה לי פירוש זה.

אכן יוסף ניחן בראייה ארוכת-טווח ויכולת תכנון תואמת: לאחר פתרון החלומות לפרעה, שלף מיד שלד של תכנית כלכלית-מדינית למצרים ולכל עמי האזור לארבע עשרה השנים הבאות! יוסף גם תכנן והכין עבור כל משפחת יעקב את ישיבתם במצרים, וזאת עפ"י הבטחת ה' לאברהם בברית בין הבתרים.[10]

תשובה זו מסבירה מייד את התמיהות (א) ו-(ב) יחדיו. יוסף נקט בשיטת הגזר והמקל כדי לשכנע את אחיו לחזור בתשובה: ענשים לא כבדים מדי, שמצד אחד יכפרו עליהם אך לא יגרמו להם ליאוש, אלא יעודדו הרהורי תשובה. לאחר ההצלחה הראשונה, כשהאחים אמרו: "אבל אשמים אנחנו על אחינו, אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו..." (שם מב כא), העיז יוסף ללכת צעד נוסף בכוון של עידוד לתשובה שלימה, כשהוא שותל את הכוס באמתחת בנימין ואח"כ גם מטיל קנאה בין האחים בשלושה דברים: מתנות, חליפות ושלוש מאות כסף. וכך גרם להם חזקה של חזרה בתשובה – הם יתחזקו בתשובה ושוב לא יחטאו. כך משיב הסבר זה גם על תמיהה (ג), וזאת עפ"י הפשט.[11]

(עדכון של מאמר שהופיע במוסף 'הצופה' לענייני ספרות עש"ק 'ויגש' ח' בטבת ה-תש"ס 1999 ,Dec17. .)

---

[10] עיין גם בדברי הרב דב סולוביצ'יק זצ"ל: "באזניו [של יוסף] צלצלו תמיד המלים 'כי גר יהיה זרעך'" (בראשית טו יג). יוסף הרגיש שיש צורך להתכונן לקיים את תורת אברהם בתרבות חילונית ובסביבה טכנולוגית מתקדמת, ואילו האחים לא אבו לשמוע על כך אלא הסתפקו בפרנסתם ממרעה צאן בארץ כנען, ללא ראייה לטווח ארוך ("ויחלם יוסף חלום ויגד לאחיו" ב-'חמש דרשות', מכון אורות, ירושלים תשל"ד).

[11] לפי פירושו של הרב מדן ההגדשה היא על כוונתו של יעקב להפריד בין בני המשפחה, עפ"י הבנתו של יוסף. אך דומה שקשה לומר שיוסף טעה טעות כה גדולה בדעת אביו, שאתו הוא למד יחדיו תורה לפי חז"ל (פרשת עגלה ערופה, לפני שהלך לשכם). האם יוסף הצדיק והחכם לא חזה את צער אביו: "ויקרע יעקב שמלתיו וישם שק במתניו, ויתאבל על בנו ימים רבים. ויקמו כל בניו וכל בנתיו לנחמו וימאן להתנחם ויאמר כי ארד אל בני אבל שאלה, ויבך אתו אביו" (שם לז לד-לה). או לפחות שולח שליח סודי שיתחקה על מצב אביו וידווח לו, וכך יראה שההנחה שאביו מגדשו בטעות יסודה? בפירוש הנוכחי ההדגשה היא על שאיפתו העקבית של יוסף לאחות את הקרעים שנפרעו במשפחה.